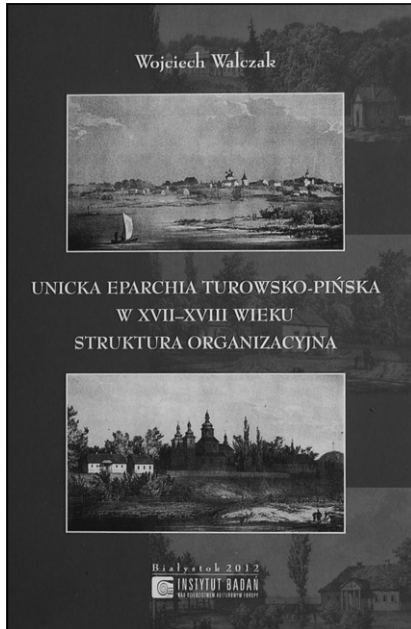

Wojciech Walczak: Unicka eparchia turowsko-pińska w XVII–XVIII wieku. Struktura organizacyjna, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, Białystok 2012, ss. 296

Ostatnie dziesięciolecia w środowiskach naukowych Polski, Ukrainy i Białorusi przyniosły intensyfikację badań nad dziejami Cerkwi unickiej w Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Dostęp do nieznanych wcześniej źródeł archiwalnych otworzył nowe perspektywy badawcze i umożliwił uzupełnienie oraz weryfikację dotychczasowego stanu badań. Celem wielu prac badawczych jest odtworzenie struktur terytorialnych Cerkwi unickiej. Niezwykle trudnego zadania odtworzenia struktur organizacyjnych unickiej diecezji pińsko-turowskiej podjął się Wojciech Walczak. W efekcie jego prac badawczych powstała książka *Unicka eparchia turowsko-pińska w XVII–XVIII wieku. Struktura organizacyjna* (Białystok 2012). Wybrane aspekty tego tematu W. Walczak prezentował już we wcześniejszych publikacjach: *O wykształceniu duchowieństwa unickiego w Rzeczypospolitej XVII–XVIII wieku*¹, *Struktura*

*terytorialna unickiej eparchii turowsko-pińskiej w XVII–XVIII w.*² Autor omawianej publikacji jest również redaktorem zbioru studiów odnoszących się do tej problematyki, zebranych w tomie pt. *Kościół unicki w Rzeczypospolitej*³. Wydał również pomocny dla badaczy dziejów Cerkwi unickiej inwentarz niezwykle cennego zespołu archiwalnego z zasobów Archiwum Historycznego w Wilnie (Lietuvos Valstybinio Istorijos Archyvas)⁴.

Najnowsza książka W. Walczaka przedstawia dzieje diecezji dotychczas najmniej znanej i najslabiej opracowanej. Praca powstała przede wszystkim w oparciu o nieznanne i niewykorzystywane w dotychczasowej historiografii źródła rękopiśmienne, odnalezione w archiwach i bibliotekach w kraju (Archiwum Diecezjalne w Drohiczynie, Archiwum Państwowe w Krakowie, Archiwum Główne Akt Dawnych, Biblioteka Narodowa, Biblioteka Muzeum Narodowego XX. Czartoryskich w Krakowie, Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności) i za granicą (Archivio Segreto Vaticano, Archivio Storico della Congregazione per l’Evangelizazione dei Popoli, Biblioteca Apostolica Vaticana, Biblioteka Vilniaus Universitetas, Центральний державний історичний архів України we Lwowie, Центральний державний історичний архів України w Kijowie, Институт истории материальной культуры Российской Академии Наук w Sankt Petersburgu, Институт российской истории Российской

¹ W. Walczak, *O wykształceniu duchowieństwa unickiego w Rzeczypospolitej XVII–XVIII wieku*, w: *Nad społeczeństwem staropolskim*, t. 1: *Kultura–instytucje–gospodarka*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007, s. 483–491.

² W. Walczak, *Struktura terytorialna unickiej eparchii turowsko-pińskiej w XVII–XVIII w.*, w: *Studia z dziejów i tradycji metropolii kijowskiej XII–XIX wieku*, red. A. Gil, Lublin 2008, s. 213–229.

³ *Kościół unicki w Rzeczypospolitej*, red. W. Walczak, Białystok 2010, ss. 307.

⁴ *Archiwalia mińskiego, wileńskiego i supraskiego konsystorza unickiego znajdujące się w Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, oprac. W. Walczak, Białystok 2008, ss. 207.

Академии Наук в Санкт Петербургу, The Library and Museum of Francisk Skaryna w Londynie, Lietuvos Mokslų Akademijos Biblioteka w Wilnie, Lietuvos Valstybinio Istorijos Archyvas w Wilnie, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України we Lwowie, Нацыянальны гістарычны архів Беларусі w Mińsku, Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі w Mińsku, Российская национальная библиотека w Санкт Петербургу, Российский государственный исторический архив w Санкт Петербургу). W pracy wykorzystano obszerną literaturę tematu, uwzględniając najnowsze badania powstające w kręgach historyków Ukrainy i Białorusi.

Pomimo że zakres chronologiczny pracy określony w tytule dotyczy czasów po unii brzeskiej, co można uznać za kontynuację monografii Antoniego Mironowicza na temat dziejów biskupstwa turowsko-pińskiego do XVI w.⁵, pierwsza część, liczącej sześć rozdziałów książki, przedstawia powstanie i funkcjonowanie prawosławnej eparchii turowsko-pińskiej do końca XVI w. Rozdział ten zawiera omówienie dyskusji podejmowanych w historiografii na temat powstania eparchii, przedstawia przynależność administracyjną, konsekwencje rozbitcia dzielnicowego, wpływ na rozwój obszarów ziemi pińskiej działalności królowej Bony oraz opisuje działalność fundacyjną rodów Olelkowiczów i Jarosławiczów.

Kolejny rozdział przedstawia dzieje eparchii turowsko-pińskiej po unii brzeskiej. Prezentuje etapy przyjmowania unii, zróżnicowanie terytorialne w procesach akceptacji unii, wpływ polityki królewskiej, rolę bractw oraz analizuje wpływ wojen z Kozakami i Rosją w XVII w. na przeobrażenia postaw religijnych, przedstawia przemiany w społeczności i hierarchii Cerkwi unickiej w XVIII w. doprowadzające do powstania wspólnoty *Slavia Unita*. Autor podkreśla, że w eparchii turowsko-pińskiej, a zwłaszcza na jej zachodnich obszarach, czynniki stwarzające uwarunkowania do procesów polonizacyjnych i łatinizacyjnych pojawiły się za czasów panowa-

nia królowej Bony, doprowadzając do „oswojenia” tamtejszej ludności z kulturą zachodniego katolicyzmu znacznie wcześniej niż w innych eparchiach unickich, co sprzyjało łagodniejszemu i szybszemu przechodzeniu poszczególnych cerkwi prawosławnych na unię.

Następny rozdział opisuje w porządku alfabetycznym ośrodki życia zakonnego w unickiej eparchii turowsko-pińskiej, przedstawiając dzieje poszczególnych klasztorów. Brak informacji w źródłach uniemożliwił jednak pełne odtworzenie roli tych placówek w życiu religijnym i intelektualnym.

W rozdziale kolejnym przedstawiono hierarchię kościelną i duchowieństwo. O ile w gronie hierarchów unickich godność biskupa diecezjalnego była uważana za posadę cieszącą się mniejszym zainteresowaniem i uznaniem, to nie brakowało chętnych do obsady cerkwi parafialnych. Poziom wykształcenia kleru opisywanej diecezji potwierdza utrwalony w literaturze pogląd o złej kondycji intelektualnej duchowieństwa unickiego. W diecezji nie zostało powołane seminarium. Weryfikacja podstawowego zakresu wiedzy następowała podczas soborczyków dekanalnych. Niektóre aspekty rozważań na temat oświaty wychodzą poza przyjęte ramy tematu.

Piąty rozdział poświęcono zaprezentowaniu struktur organizacyjnych. Zawiera omówienie miejsca diecezji w strukturach metropolii kijowskiej, analizuje zmiany terytorialne oraz prezentuje podstawę źródłową, na której dokonano ustalenia struktur dekanalnych i parafialnych. Według oceny Autora źródłami mającymi największą wartość informacyjną jest dokumentacja powstała w efekcie przeprowadzanych przez władze cerkiewne wizytacji. Analiza zachodzących przeobrażeń pozwoliła na uchwycenie specyfiki diecezji pińsko-turowskiej, której struktury nawet w XVIII w. nie były ustabilizowane. Jedną z przyczyn tej sytuacji było decydowanie o obsadzie protopopii przez osoby świeckie. Za imponujące osiągnięcie należy uznać ustalenie sieci dekanalnej i parafialnej. Autor obliczył, że w latach 70. XVIII w. w diecezji pińskiej funkcjonowało 238 parafii. Istniała duża rozpiętość w liczb-

⁵ A. Mironowicz: *Biskupstwo turowsko-pińskie w XI–XVI wieku*, Białystok 2011, ss. 358.

bie parafii w poszczególnych dekanatach: np. w lubieszewskim było ich tylko 11, natomiast dekanat mozyrski liczył 47 parafii. Specyfika organizacji diecezji pińskiej przejawiała się także w znaczącej ilości kaplic, których szczególnie dynamiczny wzrost nastąpił w latach 70. i 80. XVIII w. Dla 196 z 309 obiektów możliwe było odtworzenie *patrocinów*. Do najpopularniejszych należały: Narodzenie Najświętszej Maryi Panny (18,4%), św. Mikołaja Biskupa (12,8%), Świętej Trójcy (10,7%). W oparciu o dostępne źródła oszacowano liczbę wiernych w diecezji na około 128 520 osób.

Ostatni rozdział dotyczy likwidacji unii na terenie eparchii turowsko-pińskiej. Ze względu na jego ogólnikowy charakter i brak analiz ilustrujących likwidację parafii w określonych czasach, nie wyczerpuje w pełni przyjętych założeń.

Cennym uzupełnieniem treści książki są aneksy prezentujące dokumenty sprawozdań

do Stolicy Apostolskiej oraz zestawienia tabelaryczne zawierające spisy parafian i duchowieństwa oraz biskupów turowsko-pińskich. Książka zawiera również załączniki w postaci map ilustrujących prezentowane zagadnienia oraz zestawienie tabelaryczne sumujące parafie unickiej eparchii pińsko-turowskiej w ujęciu źródłowym.

Książka posiada staranną szatę graficzną, chociaż można znaleźć drobne uchybienia literowe, stylistyczne oraz redakcyjne (m. in. w wykazie parafii dwukrotnie wymieniona parafia Miesiatycze). Pomimo tych przeoczeń książka stanowi ważny wkład do historiografii dziejów Cerkwi unickiej. ■

Dorota Wereda
Instytut Historii
i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny
w Siedlcach